

TÜRKİYELİ VE AVRUPALI YAHUDİLERİN
NAZİ ZULMÜNDEN KURTARILMASINDA
TÜRKİYE'NİN ROLÜ

1933 - 1945.

YAHUDİ

SOYKIRIMI

ve

TÜRKİYE

Stanford J. Shaw

ÇEVİRİ: PROF. DR. FAHİR ARMAOĞLU

İÇİNDEKİLER

BU KİTABIN TERCÜMESİ HAKKINDA	9
FOTOĞRAF ALT YAZILARI.....	11
BELGELERİN FOTOĞRAFLARI	12
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	13

1

TÜRKİYE VE YAHUDİLER, 1933-1945

TÜRKİYE, 1930'LARDA, NAZİLERİN ATTIĞI MESLEK ADAMLARINI KORUMASI ALTINA ALIYOR.....	24
1930'LARDA TÜRKİYE'DE, NAZİLERDEN ESİNLENEN YAHUDİ ALEYHTARI HAREKETLERİN BASTIRILMASI...35	
II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE YAHUDİLERİ ..57	
VARLIK VERGİSİ FACİASI.....	63

2

YAHUDİ SOYKIRIMI SIRASINDA YAHUDİLERİN NAZİLERDEN KURTARILMASINDA TÜRKİYE'NİN ROLÜ	
ALMAN İŞGALİNİN BAŞINDA FRANSA'DAKİ TÜRKİYE YAHUDİLERİ	71
FRANSA'DA İŞGAL SIRASINDA YAHUDİLERE YAPILANLAR.....	74
VATANDAŞLIĞINI KAYBEDEN TÜRKİYE YAHUDİLERİNE TÜRK PASAPORTU VE VATANDAŞLIK BELGESİ VERİLMESİ.....	88
YAHUDİ ALEYHTARI KANUNLARIN FRANSA'DAKİ TÜRKİYE YAHUDİLERİNE UYGULANMASINI ÖNLEMEK İÇİN TÜRKİYE'NİN DİPLOMATİK TEŞEBBÜSLERİ.....	95

TÜRKİYE YAHUDİLERİNİN EVLERİNDEKİ MÜHÜRLERİN SÖKÜLMESİ İÇİN TÜRKİYE'NİN TEŞEBBÜSLERİ.....	131
FRANSA'DAKİ TÜRKİYE YAHUDİLERİNE AİT İŞ YERLERİNE EL KONULMASINA KARŞI TÜRKİYE'NİN TEŞEBBÜSLERİ.....	144
YAHUDİLERİN DOĞU'YA SÜRÜLMELERİNİ ÖNLEMELİK İÇİN TÜRKİYE'NİN TEŞEBBÜSLERİ	156
TÜRKİYE YAHUDİLERİNİN TÜRKİYE'YE GERİ GÖNDERİLMELERİ.....	170
NAZİ İŞGALİ SIRASINDA TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN YAHUDİLERİNE YARDIMI	302

3

AVRUPA YAHUDİLERİNİN KURTARILMASINDA İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLER

SONUÇ.....	365
KAYNAKÇA	367
EK 1	
II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA FRANSA VE YUNANİSTAN'DAKİ TÜRK DİPLOMATLARI VE KONSOLOSLUK PERSONELİ.....	399
EK 2	
II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA PARİS BÜYÜKELÇİLİĞİ ARŞİVLERİNDE FRANSA'DAKİ TÜRK YAHUDİLERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR HAKKINDA BÜYÜKELÇİ İLTER TÜRKMEN'İN RAPORU.....	402
EK 3	
II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA FRANSA'DAKİ TÜRK YAHUDİLERİ İLE İLGİLİ OLARAK EMEKLİ BÜYÜKELÇİ NAMIK KEMAL YOLGA'NIN HATIRALARI.....	405
EK 4	
II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA MARSİLYA'DAKİ TÜRK YAHUDİLERİ KURTARMASI İLE İLGİLİ OLARAK EMEKLİ BÜYÜKELÇİ NECDET KENT'İN HATIRALARI.....	410

EK 5	
1943 YILINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞKONSOLOSLUĞU YÖNETİMİNDE OLAN TEMSİLCİLER VASITASIYLA YÖNETİLEN PARİSTEKİ YAHUDİ TÜRLERE AİT İŞ YERLERİ VE MÜLKLERİ.....	414
EK 6	
ŞUBAT-NİSAN 1944 ARASINDA TÜRK YAHUDİLERİNİN TÜRKİYE'YE TRANSFERİ İÇİN TÜRKİYE BAŞKONSOLOSLUĞU'NA YATIRDIKLARI PARALAR	418
EK 7	
DRANCY TEMERKÜZ KAMPI'NDAN SÜRGÜN EDİLENLERİN MİLLİYETLERİ	422
EK 8	
1930'LARDA NAZİLER TARAFINDAN GÖREVLERİNDEN ATILIP TÜRKİYE'YE GELEN GÖÇMEN ÖĞRETİM ÜYELERİ, PROFESÖR VE BİLİM ADAMLARININ KISA BİYOĞRAFİLERİ	425
EK 9	
II. DÜNYA SAVAŞ'INDAN ÖNCE TÜRKİYE'DEKİ NAZİ AKTİVİTELERİ HAKKINDA AMERİKAN DİPLOMATİK RAPORU	445
EK 10	
II. DÜNYA SAVAŞ'INDAN ÖNCE TÜRKİYE'DEKİ YAHUDİLERİN DURUMU HAKKINDA AMERİKAN RAPORLARI.....	450
EK 11	
KRONOLOJİ , 1931-1945	453
EK 12	
1923-1945 ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETLERİNİN BELLİ BAŞLI ÜYELERİ	498
İNDEKS	501

1

TÜRKİYE VE YAHUDİLER, 1933-1945

Ne Türkiye Cumhuriyeti halkı ne de Avrupa veya Amerika halkları, Türkiye ve ondan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yüzyıldan bugüne kadar yüzyıllar boyu, Müslüman veya gayrimüslim, zulüm gören herkese nasıl bir sığınma yeri teşkil ettiğini hiç düşünmemiştir. Türkler, pek çok açıdan, 19. yüzyılın sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'nin üstlendiği rolü oynamışlardır.

Türkler, daha Osmanlı İmparatorluğu kurulurken, zulüm gören azınlıklarla karşı karşıya gelmişlerdir. 14. yüzyılın ilk yıllarından başlayarak, Osman ve ondan sonra gelen padişahlar, köhnemiş ve yozlaşmış Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu ve Güney Doğu Avrupa'daki topraklarını ele geçirmek üzere harekete geçtiler. Bu fetihler esnasında, Bizans zulmü altında yüzyıllardır yaşayan Yahudi azınlıklar, yeni gelenleri aktif bir şekilde desteklediler ve Osmanlı zaferine katkıda bulundular. Zira onlar, daha önce atalarının Bağdat Abbasileri ve İspanya Emevilerinin hükümlerinde altında sahip oldukları hoşgörü ve serbestiye Müslüman Osmanlı yönetiminde de sahip olacakları ümidi içindeydiler.

Daha sonraki yüzyıllarda Osmanlılar, bütün Batı Avrupa'da Hıristiyanların yürüttüğü iftiraya dayanan kanlı saldırılardan ve İtalya ile İber yarımadasındaki Engizisyon işkencesinden kaçan binlerce Yahudi mülteciyi kabul etmişlerdir. Osmanlı'nın zulme uğrayanlar için başlıca sığınma yeri olması bu olaylardan sonra da devam etmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda, Engizisyon'un baskısı altında Hıristiyanlığı kabul eden fakat eski dinlerini hâlâ

bırakamadıklarından şüphe edildikleri için işkenceye maruz kalan binlerce Yahudi Marrano'lar ile Müslüman Morisco'lar (*mudayyâr*'lar-Ç.N.) da Osmanlı padişahlarına sığınmışlardır. 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nin 1683'teki İkinci Viyana Kuşatması'nın başarısızlığı üzerine Habsburgların Sırbistan ve Bulgaristan'ı işgalinden kaçabilen ve Ukrayna'da Boghdan Chmielnicki (veya Bohdan Khmel'nitski-Ç.N.) liderliğinde Kazakların giriştiği Yahudi Katliamı'ndan kurtulan binlerce Müslüman ve Yahudi Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Keza, Eflak-Buğdan beyliklerine karşı peş peşe giriştiği istilalardan ve ayrıca Kırım ile Karadeniz'in kuzeyindeki Orta Asya topraklarının Ruslar tarafından kanlı ve yıkıcı bir şekilde işgalinden kaçan binlerce Müslüman'a da Osmanlılar sığınak olmuştur.

19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Doğu Avrupa'daki Hıristiyan eyaletleri ayaklanıp bağımsız olduklarında, bu eyaletlerdeki katliam ve işkenceden kaçan bir buçuk milyon Müslüman ve Yahudi'ye de Osmanlılar kucak açmıştır.¹⁰ İlginçtir, Yahudiler bakımından bu olay, 20. yüzyılın son on yılında, Sovyetler Birliği halkları ile Doğu Avrupa'daki uyduların, yetmiş yıllık komünist yönetimden bağımsızlıklarını kazanırken, bir ara unutulmuş görünen, Yahudi aleyhtarlığını (anti-semitizm) yeniden canlandırması ile bir kere daha tekerrür etmektedir.

Zulüm ve katliam, 19. yüzyıl başlarında Osmanlı padişahına karşı ayaklanan Yunan asilerinin, Ege Adaları'ndan başlayıp Mora'dan geçerek diğer Yunan topraklarına kadar olan geniş bir alanda Yahudi ve Müslüman avına çıkıp, yakaladıklarında hunharca boğazlamaları ile başlamıştır. Millî amaçlara uygun düşmeyenlerin katliamı, 19. yüzyılın sonlarında Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'da devam etmesine ve bunun gerçek bir jenosid (soykırım) olmasına rağmen, Müslüman egemenliğinden kurtulmak

10 Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* (Macmillan, London and New York University Press, New York, 1991), s. 188-199.

için Hristiyanlar tarafından yapılmış olmasından dolayı, bugün dünya, hâlâ bunu bir soykırım olarak kabul etmemektedir.

Rusya, 19. yüzyılın ortalarında ve sonlarında, Cengiz Han zamanından beri varlıklarını sürdüren Müslüman Tatar hanlıklarını da kontrolü altına alıp, Orta Asya'dan Pasifik istikametindeki "Doğu Harekâtı"na girerken, binlerce Müslüman Tatar ve Türkmen'le beraber, Bizans zulmünden kaçarak buralara yerleşen Yahudiler de Osmanlı Devleti'ne bağlı topraklara sığındılar.

19. yüzyılda Fransa, Kuzey Afrika'ya yerleşirken, İngiltere Mısır ve Kıbrıs'ı ve Avusturya da 1878'de Bosna'yı işgal edip 1909'da ilhak ederken, daha bir sürü mülteci, çareyi padişahın gittikçe daralan topraklarına kaçmakta buldular. Bu mültecilerin hepsi Müslüman ve Yahudi değildi. 1815 Viyana Kongresi'ni izleyen dönemde liberal hareketlerin mutlakiyetçi hükümdarlar tarafından dizginlenmesi ile 1848'de meydana gelen liberal ayaklanmaların bastırılmasından sonra, Osmanlı Devleti yüzlerce Hristiyan mülteciyi de kabul etti. 1881'den itibaren Rusya'da Yahudilere karşı girişilen katliam kampanyasında (*pogroms*), yine Osmanlı İmparatorluğu Yahudiler için başlıca sığınma mekânı oldu.

1912'de, I. Balkan Savaşı sırasında, Osmanlı toprağı olan Batı Trakya ve Selanik'in Yunanlar tarafından işgali, buralarda yaşayan Müslüman ve Yahudiler için yeni bir zulüm dönemi başlattı. Özellikle 1917'deki büyük yangında Selanik'in Müslüman ve Yahudi mahallelerinin yanması üzerine, canlarını kurtaranların çoğu Osmanlı topraklarına kaçtılar. 1917 Yangını'ndan sonra Yunan hükümeti, bu yanan yerlere ancak Anadolu'dan gelen Rumların yerleşmesine izin verirken, Selanik'teki Yahudi Mezarlığı da sökülüp atılmış ve yerine Selanik Üniversitesi inşa edilmiştir.¹¹

I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından haşin bir şekilde işgalinden canını kurtarabilenler,

11 D. J. Delivanis, "Thessaloniki on the Eve of World War I", *Balkan Studies*, XXI/2 (1980), s. 191-201; A. Angelopoulos, "Population Distribution of Greece today according to Language, National Consciousness and Religion", *Balkan Studies*, XX/1(1979), s. 123-132.

batıya doğru, hâlâ Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında bulunan topraklara kaçtılar. Bolşevik İhtilali ve onu izleyen iç savaşta, hem Kızılların ve hem de Beyazların saldırılarına maruz kalan binlerce Yahudi, Müslüman ile Rus'un, Karadeniz'in ötesine göç etmelerine sebep oldu.

Tam bu sırada cereyan etmekte olan ve 1918'den 1923'e kadar sürecek Türk İstiklal Savaşı sırasında, İstanbul ve Marmara adaları, Güney Rusya'dan kaçan binlerce mülteci ile dolmuştu. Osmanlı başkentini işgal eden Müttefik orduları, bu mültecilerin acılarını hafifletmek şöyle dursun, padişahın hükümetini de kendi inisiyatifi ile bir şeyler yapmaktan alıkoymuşlardır.

Bununla beraber, bütün bu yüzyıllar boyunca Türkiye, 1933'ten başlayıp II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecek olan dönemde, Nazilerin tepkilerinden daha büyük tepkilerle karşılaşmadığı gibi, Nazilerin Avrupa Yahudilerine karşı giriştiği zulümlere karşı gösterdiği davranıştan daha asil bir davranış da göstermemiştir.

TÜRKİYE, 1930'LARDA, NAZİLERİN ATTIĞI MESLEK ADAMLARINI KORUMASI ALTINA ALIYOR

Türkiye Cumhuriyeti, 1930'larda, Nazi zulmünden kaçan, yüzlerce profesör, öğretmen, doktor, avukat, sanatkâr ve laborant ile binlerce az veya çok tanınmış kişiyi mülteci olarak kabul etmiştir.¹² Bunların çoğunluğuna, Naziler tarafından kovulmalarından sonra

12 Horst Widmann, *Exile und Bildungshilfe: Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933* (Bern/Frankfurt, 1973), Türkçeye *Atatürk Üniversite Reformu* (İstanbul, 1981) olarak tercüme edilmiştir; Fritz Neumark, *Zuflucht Bosphor* (Frankfurt, 1980), Türkçeye *Boğaziçine Sığınanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim, Siyaset ve Sanat Adamları* (İstanbul, 1982) olarak tercüme edilmiştir; Faruk Hakan Bingün, *Nazi Almanyasından Kaçarak Türkiye'ye Sığınan Alman Bilim Adamı ve Sanatçılar*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1990); Jan Cremer ve Horst Przytulla, *Exil Türkei: Deutschsprachige Emigranten in der Türkei, 1933-1934* (Karl Liss, 1981); Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı* (Ankara, 1962). Bu akademisyen mültecilerin Amerika, İngiltere ve diğer ülkelere gidişlerine dair bkz. Robin Rider, "Alarm and Opportunity, Emigration of Mathematicians and Physicists to Britain and United States, 1933-1945", *Historical Studies in Physical Sciences*, XV (1984), s. 107-176; Max Pinl ve Lux Furtmuller, "Mathematicians under Hitler", *Leo Baeck Institute Yearbook*, XVIII (1973), s. 129-182 ve Donald Fleming ve Bernard Bailyn (editörler), *The*

altı ay içinde Türkiye’de önemli görevler verilmiştir. Çoğunluğu, o sırada reforme edilmekte olan ve modernizasyon safhasında bulunan İstanbul Üniversitesi ile Ankara Üniversitesi’nin yeni kurulmakta olan fakültelerinde kürsü profesörlüklerine atanmışlardır. Diğerleri ise birçok bilim adamı kuşağının yetiştirildiği önemli bilim ve araştırma enstitülerinin kurulması ve yönetilmesinde görevlendirilmişlerdir.¹³

Bu bilimadamlarına yapılan davetlerin gerçekleştirilmesi işinin çoğunu, Nazilerin iktidara gelmesinden sonra Almanya’dan atılan Yahudilere ve diğer profesörlere yardım etmek amacı ile İsviçre Zürih’te, 1933 Mart’ında, Dr. Philipp Schwartz tarafından kurulan *Notgemeinschaft Deutscher Wissenschaftler* (Alman Bilimadamlarına Yardım Derneği) yapmıştır. Dernek, önce *Neue Zürcher Zeitung* gazetesinin binasında bir büro ile çalışmaya başlamış, daha sonra, hem mali destek sağlayan ve hem de gönüllü olarak hizmet eden İsviçreli sempatizanların yardımı ile çok daha geniş bir mekâna taşınmıştır. Aynı anda İngiltere’de de Akademik Yardım Konseyi benzer faaliyetlere girişmiş ve İsviçre’deki dernekle birleşmek istemişse de, dernek bağımsız olarak çalışmayı tercih etmiştir. Profesör Schwartz’ın Türkiye ile ilk temasları, 1933 Temmuz’unda, İstanbul’a gidecek mülteci profesörlere mali yardım sağlarken olmuştur. Profesör Schwartz, Cenevre Üniversitesi’nden Profesör Rudolf Nissen ve Albert Malche ile beraber 5-7 Temmuz 1933 günlerinde Türkiye’ye gelmiş ve o sırada yapılmakta olan üniversite reformunda mülteci Yahudi profesörlerin yardımcı olabileceği hususunda Matematik Profesörü Kerim Erim ile Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip’i ikna etmeye muvaffak olmuştur. Bu üç kişilik heyet, mülteci profesörlerin bir listesini Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip’e vermiş ve o da bu projeye kişisel desteğini vermesi hususunda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ü ikna etmiştir.

Intellectual Migration Europe and America, 1930-1960, (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1969).

13 Avnar Levi, “The Jews of Turkey on the Eve of the Second World War and During the War” (İbrance), *Pe’amim*, No. 29 (1986), s. 34.

Schwartz, Sağlık Bakanı Refik Saydam ile de görüşerek, Ankara Numune Hastanesi ile diğer sağlık kuruluşlarında bu mültecilerin çalıştırılması konusunda da mutabakat sağlamıştır.

1933'ten sonra Türkiye'ye gelen öğretim üyeleri içinde, Naziler iktidara gelmeden önce Almanya ve Avusturya'da çok meşhur olmuş bilimadamları bulunuyordu ve bunlar Yahudi oldukları gerekçesi ile görevlerinden atılmışlardı. Bunların içinde, sadece Nazizm'e muhalefet ettiği için atılanlar olduğu gibi, kendileri Yahudi olmadığı hâlde, ailelerinin geçmişinde Yahudilerin bulunduğu Nazilerce keşfedildikleri için atılanlar da bulunuyordu.¹⁴ Bunların çoğu aileleri ve asistanları ile geldiler. Gelenler arasında bulunan, Nürnberg Ekonomik ve Sosyal Bilimler Politeknik Okulu profesörlerinden Sosyal İktisat uzmanı **Alfred Isaac**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde 1937'den 1951'e kadar İşletme Ekonomisi programını yönetmiştir. Weimar Almanya'sının aktif sosyalistlerinden, Alman Makina Sanayii Derneği'nin müdürlerinden ve Naziler iktidara geldiğinde Berlin Yüksek Ticaret Okulu'nda doçent olan ve nihayet, 1933'te Türkiye'ye kaçmadan önce Hitler'e karşı son defa ümitsizce bir direniş gösteren İktisatçı ve Sosyolog **Alexander Rüstow**, İstanbul Üniversitesi'nde İktisat, İktisadi Coğrafya ve Felsefe dersleri verirken, aynı zamanda, Türkiye'deki mültecilerin ve diğerlerinin Nazi aleyhtarlığı faaliyetlerine de katılmaktan geri kalmamıştır.¹⁵ Köln Üniversitesi'nde Latin Dilleri ve Mukayeseli Filoloji Profesörü olan **Leo Spitzer**, İstanbul Üniversitesi'nde Yabancı Diller Okulu'nu kurmuştur. Bu okulun başına, daha sonra Marburg Üniversitesi'nde 1929'dan 1935'e kadar Latin Filolojisi profesörü olan ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Latin Filolojisi profesörü iken Avrupa edebiyat eleştirmenliğinin başlıca eseri sayılan *Mimesis*'i yazan **Erich Auerbach** geçmiştir. Zürih Üniversitesi'nde ve daha sonra da Almanya'nın Freiburg

14 1930'larda Türkiye'ye gelen bu bilimadamları ve profesörlerin daha ayrıntılı biyografileri için bu kitabın 5 No.'lu Ek'ine bakınız.

15 Alexander Rüstow'un daha ayrıntılı biyografisi için, oğlu, New York Üniversitesi profesörlerinden Dankwart Rüstow ile yapılan görüşmelere dayanan şu esere bkz. Barry Rubin, *İstanbul Intrigues*, s. 42-44.

Üniversitesi'nde Roma Hukuku Profesörü olan **Andreas Schwartz** ise İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Roma Hukuku ve Medeni Hukuk dersleri verdiği gibi, Türkiye'nin 1930'larda Batı hukukunu kabul etmesinde önemli katkılarda bulunmuş ve iki kuşak boyunca Türkiye'nin avukat, yargıç ve hukuk hocalarını yetiştirmiştir. Naziler tarafından 1993'te kovulmadan önce Göttingen Üniversitesi'nde Ceza Hukuku, Hukuk Felsefesi ve Kilise Hukuku dersleri veren **Richard Höning** de 1930'larda ve hemen bütün II. Dünya Savaşı boyunca İstanbul Üniversitesi'nde Hukuk Felsefesi ve Hukuk Tarihi hocalığı yapmıştır. Berlin'deki Prusya Devlet Kütüphanesi'nin 1923'ten 1935'e kadar Doğu Bölümü Başkanı olan **Walter Gottschalk** ise 1941'den itibaren İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kütüphanecilik uzmanı olarak çalışmaya başlamış ve çoğunluğu Padişah II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nden gelen yazma eserlerle kitap koleksiyonlarının kataloglarını hazırladığı sırada da 1941'den 1954'e kadar İstanbul Üniversitesi'nde Kütüphanecilik Bilimi hocası olarak görev yapmıştır. 1933'te Almanya'yı terk etmeye zorlanmadan önce, evvela Göttingen ve sonra da Frankfurt'ta hocalık yapan **Ernst Hirsch** de İstanbul Üniversitesi'nde Milletlerarası Ticaret Hukuku ve Hukuk Felsefesi dersleri vermiştir.¹⁶ Leipzig Üniversitesi'nde Sosyoloji ve İktisat Profesörü olan **Gerard Kessler**, İstanbul Üniversitesi'ndeki Sosyal İktisat derslerinde yüzlerce öğrenci yetiştirdiği gibi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk sendikalarının kuruluşunda bu öğrencilerden bazılarını da yardımcı olmuştur. Magdeburg eski belediye başkanı ve II. Dünya Savaşı'ndan sonraki Berlin Krizi (1948 yılı-Ç.N.) sırasında Batı Berlin Belediye Başkanı olan **Ernst Reuter** de, Türkiye'de kaldığı 1935-1946 arasında Şehircilik dersleri vermiştir.¹⁷ Nihayet, Frankfurt Üniversitesi'nin İktisat profesörü ve 1933'ten 1953'e kadar İstanbul Üniversitesi'nde İktisat ve Maliye

16 Hirsch'in Türkiye'ye ait anıları, *Üniversite Kavramı ve Türkiye'deki Gelişimi* (İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1979) ve *Hatıralarım* (Ankara, 1985) isimli yayınlarda bulunmaktadır.

17 Reuter'in Türkiye'de bulunduğu yıllarda yazdığı mektuplar şu eserde toplanmıştır: Ernst Reuter, *Schriften-Reden, Zweiter Band: Artikel, Brief, Reden 1922 bis 1946*, ed.

hocalığı yapan Profesör **Fritz Neumark**.¹⁸ Ders vermek üzere **Albert Einstein** da davet edilmişti. Fakat son anda, Princeton Üniversitesi'ndeki Institute for Advanced Studies'e profesör olarak tayini çıkınca daveti reddetti.

Diğer isimleri şu şekilde belirtebiliriz: 1933'te Naziler tarafından atıldığında Hamburg / Altona'da şehir mimarisi direktörü olan ve İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki Mimarlık ve Şehir Planlaması derslerinin yanında, Türkiye'nin belediye planlama programlarında da önemli rol oynayan **Gustav Oelsner**; Berlin'deki Güzel Sanatlar Akademisi'nde Heykeltıraşlık Profesörü iken, Türkiye'ye gelip, 1937'den 1951'e kadar İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nin Heykeltıraşlık Bölümü'nü yöneten ve ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Mimarlık dersleri veren **Rudolf Belling**; 1938'den önce Viyana Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nü yöneten ve 1940'tan 1954'e kadar İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nün Başkanı olmasının yanı sıra Mimarlık hocalığı ve aynı zamanda yeni TBMM (1938), Milli Savunma (1931), İçişleri (1932), Ticaret (1932) ve Genelkurmay Başkanlığı (1930) binalarını yapan **Clemens Holzmeister**; 1937'de Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binasını yapan **Bruno Taut**. Bunlara ek olarak, 1937'de Fransa'dan gelen **Léopold Levy** de İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nin Modern Resim Bölümü'nün gelişmesine yardım ettiği gibi, 1949'a kadar da bu bölümün başkanlığı yapmıştır.

Ankara Üniversitesi'nde görevli Sümeroloji (Assyriologist) uzmanı **Benno Landsberger** (Leipzig) ile Hititolojist **Hans Güterbock** (Berlin), II. Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş sırasında Anadolu'da başlıca kazıları yürütmüşler ve daha sonra da bütün bir kuşak Türk arkeologlarını yetiştirdikten sonra Chicago Üniversitesi'nin Doğu

Hans J. Reichhardt (Berlin, 1973), s. 453-687. Aynı zamanda bkz. Fritz Stern, *Ernst Reuter*, (Berlin, 1976).

18 Neumark'ın Türkiye yıllarına ait hatıraları için bkz. Fritz Neumark, *Zuflucht am Bosphor* (Frankfurt, 1980). Bu kitap Türkçeye *Boğaziçi'ne Sığınanlar: Türkiye'ye İltica eden Alman, İlim, Siyaset ve Sanat Adamları, 1933-1953*, İstanbul Üniversitesi, 1982 olarak tercüme edilmiştir.

Enstitüsü'ne gitmişlerdir. Klasik Filoloji Profesörü **Georg Röhde** ise II. Dünya Savaşı sırasında Milli Eğitim Bakanı **Hasan Âli Yücel** ile Avrupa edebiyatının ve başlıca klasik eserlerinin Türkçeye tercüme ettirilmesi programının geliştirilmesinde çalışmıştır. Bu eserler 50 yıl sonra bile geniş bir okuyucu kitlesi tarafından okunmaktadır.¹⁹ Nihayet, savaştan sonra California / Berkeley Üniversitesi'nin öğretim üyeleri arasına katılan Sinolog ve Sosyolog **Wolfram Eberhard**.

Sanat dalında ise tanınmış besteci **Paul Hindemith** (Frankfurt), Ankara'daki Devlet Konservatuari'nı kurmuştur. Öğretim üyeleri arasında, Devlet Konservatuari'nun Tiyatro Bölümü'nü kuran ve savaştan sonra Los Angeles'a giderek 1941'den 1947'ye kadar Devlet Tiyatrosu müdürlüğünü yapan tanınmış tiyatro rejisörü **Carl Ebert** de vardır. Şef **Dr. Ernst Praetorius** ise Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası'nı kurmuş ve yönetmiştir.

1930'larda Türkiye'ye gelen bilim adamları arasında **Leo Brauner** (Jena) ve **Alfred Heilbronn** (Münster) gibi botanikçilerle, **Wilhelm Salomon-Calvi** (Heidelberg) gibi bir jeolog ve **Otto Gerngross** (Berlin) gibi bir kimyager de bulunmaktaydı. Mikro Fizyolojist ve Epidemolojist **Hugo Braunn** (Frankfurt), Radyolog **Friedrich Ressaue** (Frankfurt), İç Hastalıkları Uzmanı (internist) **Erich Flank** (Breslau), Kimyager **Fritz Arndt** (Hamburg), Biyokimyacı **Felix Haurowitz** (Prag), Hijyen Uzmanı **Julius Hirsch** (Berlin), Türkiye'nin her tarafında bir dizi kliniklerin kurulmasını yöneten Çocuk Hastalıkları Uzmanı **Albert Eckstein** (Düsseldorf), Oftalmolog **Joseph Ingersheimer** (Frankfurt), Çene Cerrahisi **Alfred Kantorowitz** (Bonn), Jinekolog **Wilhelm Liepmann** (Berlin), Farmakolog **Werner Lipschitz** (Frankfurt), Histolog **Karl Loewenthal** (Frankfurt), cerrahlar **Edward Melchior** (Breslau) ile **Rudolf Nissen** (Berlin)²⁰ ve Fizyolog **Hans Winterstein** (Breslau) üniversite

19 1940 ile 1950 arasında yapılan bu tercüme dizisi içinde yer alan yabancı edebiyat klasikleri arasında Almanya'dan 76, Fransa'dan 180, İngiltere'den 46, Latince'den 28, Rusya'dan 64, eski Yunancadan 76, İtalya'dan 13 ve Farsça ile Arapçadan 23 edebî eser bulunuyordu.

20 Nissen Türkiye'ye sığınma anılarını şu kitabında anlatmaktadır: Rudolf Nissen, *Erinnerungen eines Chirurgen*, ed. Helle Blatter-Dunkle Blatter (Stuttgart, 1969).

enstitülerini yönetmek ve ders vermek üzere davet edilen doktorlar arasında yer alıyordu. İstanbul Üniversitesi'nde Tıp Fakültesi'nin 12 enstitüsünden dokuzunun başına bu sığınmacılar tayin edildiği gibi, 17 klinik de bunların gözetimine verilmişti.²¹

Bu Yahudi öğretim üyeleri, 2, 3 veya 5 yıllık sözleşmelerle işe alınmışlardır. Başlangıçta tercüman vasıtasıyla ders vermiş iseler de, kendilerinden ilk sözleşmeleri süresinde Türkçe öğrenmeleri istenmiştir. Ayrıca öğrenciler için tercüme edilmek üzere ders kitabı da yazmak zorundaydılar. Buna karşılık, aynı durumdaki Türk öğretim üyelerinden çok daha fazla ücret aldıkları gibi, gelişleri için yol paraları ile eşya ve kitaplarının nakliye masrafları da karşılanabiliyor ve asistanlarını da beraber getirebiliyorlardı.

Türk hükümeti, rahatlarını sağlamak ve araştırmalarını kolaylaştırmak için, bu sığınmacı hocaları vergi muafiyetinden yararlandırmak, kendilerine bedava ev vermek ve bazılarını Türk vatandaşlığına almak gibi elinden gelen her şeyi yapsa da, bu yüksek maaşlı ve ayrıcalıklı yabancı uzmanların akını sorunlar da doğurmuyor değildi. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği 1936'da Washington'daki Dışişleri Bakanlığı'na şöyle yazıyordu:

*Ankara'daki yetkililer, çalışmalarını yürütmek için Alman hocalara mümkün olan her kolaylığı sağlamışlardır. Hastanelerin ve laboratuvarların donanımı için muazzam paralar harcanmıştır. Şimdi Türkiye'deki hastanelerin, donanım bakımından, dünyadaki herhangi bir hastane ile eşit duruma geldiği görülmektedir. Ayrıca, bu sağlık kuruluşlarının işletilmesi için az veya çok yeterli ödenekler de verilmiştir. Ankara'daki yüksek mevkilerde bu hocaların gayet kuvvetli savunucuları ve koruyucularının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, bunlar hakkında yapılan şikâyetler de Başkent'te kulak arkasına atılmaktadır.*²²

21 Barry Rubin, *Istanbul Intrigues*, s. 43.

22 Amerikan Büyükelçiliği'nin (İstanbul) II. Kâtibi S. Walter Washington'ın "İstanbul Üniversitesi'ndeki Alman Yahudisi Profesörler Hakkında Muhtıra" başlıklı ve J.V.A. MacMurray'in Dışişleri Bakanı'na 14 Temmuz 1936 tarih ve 73 sayılı telgrafına ek

Gerçekten bu mülteci hocalar ve bilim adamları birçok Türk hocanın kızgınlığına sebep oldu. Çünkü bazıları üniversite reformu dolayısıyla üniversiteden uzaklaştırıldıklarına, kalanlar da bu yeni gelenlerin kendilerinden dört veya beş kat fazla para almalarına kızdılar. Ayrıca, bu yeni gelenlere, Almanya'dan kendi asistanlarını getirmelerinin yanı sıra, bir de Türk asistanlar verildi. Hâlbuki bu sonuncular, genellikle, Alman hocalar gelmeseydi kendileri hocalığa tayin edilecek kimselerdi. Bundan dolayı da yeni patronlarına sempati beslemedikleri gibi, ekseriya, onların faaliyet ve derslerini ya bilmezlikten geldiler veya bu faaliyetleri sabote etme yoluna gittiler. Amerikan Büyükelçiliği, sözünü ettiğimiz raporunda, yeni gelen öğretim üyeleri ile Türk karşıtları ve asistanları arasındaki sıkıntılı ilişkileri şu şekilde anlatıyordu:

İstanbul'da bir hayli (...) sürtüşme vardır. Geniş ölçüde Türk vatandaşlarının görev yaptığı, esasen yerleşmiş oturmuş bir müesseseye, bu derece geniş çapta bir yabancı grubu sokarsanız, bu durum elbette kaçınılmazdır. Türklerin bu tutumu, bir yandan, Alman hocaların kendileriyle beraber çalışanlardan görmeye alıştıkları iş birliği ve çabayı önlerken, diğer taraftan, Türk hocalarının, kendilerinin yararlanabileceği iyi mevkiler ve iyi ücretlerin dışarıdan gelenlere verilmiş olduğu gibi bir duyguya kapılmaları da doğaldır. Tıp hocalarının Almanlara karşı duyduğu antipati, İstanbul'daki bütün tıp çevrelerince de desteklenmektedir. Alman hocaların muayenehane açmaları yasaklanmış olmasına rağmen, her İstanbullu, bunların başında bulunduğu kliniklere gidebilmekte ve Türk doktorların sağladığı muayeneden çok daha yüksek standartta muayeneyi bedava olarak yaptırabilmektedir. Bundan dolayı da Türk doktorlara giden hasta sayısı da azalmaktadır. Ayrıca, yüksek muayene ücreti ödeyebilen hastalar, Alman hocaları konsültasyona davet eden Türk doktorlara gitmekte ve bu da Alman doktorların muayenehane açma yasağını delmektedir.

raporu. Washington DC Ulusal Arşiv'deki Dışişleri Bakanlığı, 867.4016 JEWS 20 sayılı desimal dosya.

Gelenlerin çok azı Türkçe biliyordu. Geldikten sonra da İstanbul'un mutena semtlerinden Boğaziçi'ndeki Bebek'te hep birlikte oturarak, Türk toplumu ve meslektaşları ile temas kurmak için fazla bir çaba göstermediler. Hâlbuki böyle yapmasalardı, hem insanları tanımak ve hem de Türkçelerini hızla geliştirmek imkânını elde ederlerdi. Bu mülteciler Türkçeyi öğrenene kadar derslerini Almanca verdiler ve asistanları da öğrenciler için bu dersleri Türkçeye tercüme ettiler ki, bu da öğrencilerle iletişimde bir hayli sorun yarattı. Birçoğu yükümlülüklerini yerine getirmek için Türkçe öğrenerek derslerini Türkçe verdilerse de büyük kısmı o kadar berbat Türkçe konuşuyordu ki, öğrenciler bunun yerine Almanca ders vermelerini ve asistanların da tercüme etmesini istediler. Diğerleri ise Türkçeyi hiç öğrenmediler ve bu sebepten görevlerini kaybedenler de oldukça çoktu. Bu da kızgınlıklara sebep oldu ve İngiltere veya Amerika'ya gittiklerinde, kendilerini hiç kimsenin kabul etmediği bir sırada sığındıkları Türklere aleyhine konuştular. Bu mültecilerin çoğu, gerek Almanya'da gerek Batı Avrupa'da isim yapmış kimselerdi ve bunlar, Alman öğrencilerine karşı dahi gayet sert davranıyorlardı. Bu, demokrat zihniyetli Türklere kabul edemeyeceği bir durumdu. Mültecilerin çoğu, Müslümanlara, Türk Yahudileri de dâhil olmak üzere özellikle Türklere karşı, Almanların ve Hıristiyanların yüzyıllar boyu beslediği peşin yargıya sahipti ve Türkiye'deki Yahudi cemaatinin Nazi aleyhtarı faaliyetlerine de katılmayı reddettiler. Bu durum Müslümanlarda ve Türk Yahudilerinde bir hayli tepki ve kızgınlık yarattı. Amerikan Büyükelçiliği'nin gözlemi şöyleydi:

Mülteci Yahudilerin en göze çarpanları İstanbul Üniversitesi'ndeki 35 profesördür ve bunlardan bazıları eskiden Almanya'da iken mesleklerinin en önde gelenlerindendi. Bu öğretim üyesi ve bilim adamlarının sık sık ifade ettiği duygular, kendilerini sürgün eden rejime karşı bir intikam duygusu değil, âdet ve gelenekleri kendilerinin olan ve ecdad'larının kuşaklar boyu yaşadığı Almanya dışında herhangi bir ülkede bulunmanın hoşnutsuzluğudur. Bütün bu insanların bu ülkede bulunmalarının sebebi, kendi vatanla-

ındaki şartlardan duydukları hoşnutsuzluk olmasına rağmen, bunlar Cermen kültürüne sahiptirler ve gerçekte de savaş sonrası Almanya'sının bilimsel ve skolastik düşüncesinin liderleriydiler. Kendi vatanlarındaki siyasal rejim ile uyuşmamış olmaları, onların temel düşünce sistemlerinde hiçbir değişme meydana getirmemiştir ve bugünkü hükümete karşı olmasa bile, Alman milletine olan bağlılıklarının birçok işaretini ortaya koymaktadırlar... Söz konusu Almanlar için sıkıntının büyük kaynağı dil sorunudur. Kendilerine üç yıl için tercümanlar verilmekle beraber, hepsinin sözleşmelerinde bu Alman profesörlerin Türkçe öğrenmeleri şartına yer verilmiş ve bu sürenin sonunda da derslerini Türkçe vermeleri istenmiştir. Henüz sona eren üç yıllık süre içinde bazıları bir parça Türkçe öğrenmişse de, bir kısmı yabancı dilleri kolay öğrenemediği veya öğrenebilmek için çok yaşlı olduğu için, hepsi de dil öğrenmeye çok fazla vakit harcadıkları sonucuna varmışlardır. Türk öğrenciler genellikle Almanca bilmiyor fakat Almanca bilenler de bilmeyenler de şunu görüyorlar ki hocaları bir konuyu Almanca anlattığı zaman veya anlattıkları bir uzman tarafından Türkçeye çevrildiğinde, konular, bu hocaların Türkçe anlattıklarında çok daha anlaşılır hâle gelmektedir. Bir Alman hocanın söylediğine göre, kendisi Türkçe anlatmaya başladığı zaman öğrenciler duraklıyor ve esnemeye başlıyorlar ve tekrar Almanca anlatmaya başlayınca kadar da bu durum sürüyor. Bütün hocalar öğrencilerin kendi dillerinde ders anlatabilselerdi, şüphesiz bu çok daha iyi olurdu. Ne var ki, bunların çoğunun, sözleşmelerindeki Türkçe şartını yerine getirememeleri, sözleşme bakımından bu kişileri zayıf duruma düşürmekte ve bu da onları eleştirenlere bir fırsat sağlamaktadır.²³

Nazi Partisi'nin gazetelerinden *Völkische Beobachter*'in İstanbul temsilcisi Victor Maurer de Hitler'in Yahudi aleyhtarı propagandasından sorumlu Alfred Rosenberg'e, ilk Yahudi profesörlerin

23 İstanbul'daki Büyükelçi J.V.A. MacMurray'den Dışişleri Bakanı'na 14 Temmuz 1936 tarih ve 74 sayılı telgraf, Amerikan Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Desimal Dosya 867.4016.

Türkiye'ye gelmesi üzerine, 18 Aralık 1933'te gönderdiği raporunda şöyle demektedir:

İstanbul'da ders vermek üzere davet edilen birçok Alman profesör (içlerinde Yahudiler de vardır) Türk kamuoyu tarafından dostane bir şekilde karşılanmıştır. Bu durum Alman kültürünün propagandaasına bir katkı olduğu kadar, birçoğu da herhangi bir Nazi aleyhtarlığı göstermemiştir ki, bu husus, Almanya tarafının onlara karşı nasıl bir tutum alınması gerektiği sorununu karmaşık hâle getirmektedir.²⁴

Bununla beraber mülteciler, İstanbul'daki Almanlarla olduğundan daha fazla birbirleriyle ve hatta Türklerle gayet dostane ilişki içindeydiler. Kendilerine teklif edildiğinde birçoğu Türk vatandaşlığına geçmeyi bile kabul etti. Yalnız, Nazilerle ilişkileri olanlar veya böyle olduğundan şüphe edilenler, Türk vatandaşlığı için başvurduklarında bu istekleri reddedildi. Hâlbuki bunların çoğunun, Nazi-Alman Başkonsolosluğu, Tepebaşı'nda Amerikan Başkonsolosluğu'nun tam karşısında bulunan Tötonya Kulübü, Alman Lisesi ve resmî Alman gazetelerinin habercileri ve bunların örgütlerini destekleyen İstanbul ve Ankara'daki Alman kurumları ile hemen hemen çok az ilişkileri vardı.

Her iki tarafın da bir araya geldiği tek Alman kurumu, Taksim civarındaki Siraselvililer'de bulunan Alman Hastanesi²⁵ ve Alman Protestan Kilisesi'ne yakın bir araştırma ve burs merkezi olan Alman Arkeoloji Enstitüsü²⁶ idi. Fakat bu kısa dönem hariç tutulursa, zamanla bu iki grup arasında ciddi anlaşmazlıklar ve rekabetler

24 J. Billig, *Alfred Rosenberg dans l'action idéologique, politique, et administrative du Reich hitlérien: Inventaire commenté de la collection de documents censervés au Centre de Documentation Jive Contemporaine provenant des Archives de Reichsleiter et Ministre A. Rosenberg* (Paris, 1963), No. 595, s. 186.

25 Alman Hastanesi 19. yüzyılda Alman misyonerler tarafından kurulmuştu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'un Müttefiklerce işgali üzerine Amerikan Hastanesi hâline getirilmiş ve 1929'da Amerikan kurumları Şişli'de Amiral Bristol Hastanesi'ni inşa edince, Alman Hastanesi Almanlara geri verilmiştir.

26 Enstitü 1990 yılında, İstanbul'daki Alman Başkonsolosluğu'nun yakınındaki modern binasına taşınmıştır.

ortaya çıktı. Bu mücadele zamanla Hıristiyan azınlıklara da yayıldı. Bunların başında Ermenilerin ve Rumların Nazileri desteklemesi geliyordu. Bu iki toplum, uzun yılların yerleştirdiği Yahudi aleyhtarlığı ve Yahudilerle rekabet duygusunun yanı sıra, devamlı Yahudi göçünün bu ülkede onların ticari ve siyasal etkinliklerini artıracığı korkusu da taşıyordu.

Alman hükümeti, Türkiye'deki bütün Yahudi mültecilerin vatandaşlıklarını iptal ettiği gibi, Türkiye Yahudileri de dâhil bütün bu mülteci Yahudilerin, cezalandırılmak üzere Almanya'ya iadesini Türkiye'den resmen istedi. Savaş sırasında bu isteklere tehdit unsuru da karıştırılmasına rağmen, Türk hükümeti devamlı olarak direndi.

Alman Büyükelçisi Franz von Papen, yapmış olduğu bir başvurunun nasıl geri çevrildiğini *Anılar'*ında şöyle nakletmektedir:

Hitler, Türkiye'deki bütün Alman göçmenlerinin pasaportlarını iptal ederek bunları vatandaşlıktan yoksun bırakmamı emretti. Hitler'in bu emrine direndim ve Ribbentrop'a gönderdiğim telgrafta, bu göçmenlerin çoğunun Alman hükümetinin izniyle ülkeyi terk ettiklerini ve şimdi de birçoğunun Türk üniversitelerinde görevlendirilmiş olduklarını bildirdim... Bu talimatı yerine getirme çaresi bulamadığımı ve Türk hükümetine böyle bir teşebbüsün izah edilmesinin mümkün olamayacağını kendisine söyledim. Mamafih tek bir göçmene dahi dokunulmadı.²⁷

Bütün bu güçlülere rağmen mültecilerin çoğu Türkiye'de kaldı ve Türkiye'nin akademik ve entelektüel hayatına önemli katkılarda bulundular.

1930'LARDA TÜRKİYE'DE, NAZİLERDEN ESİNLENEN YAHUDİ ALEYHTARI HAREKETLERİN BASTIRILMASI

İstanbul'daki Alman kolonisinin büyük kısmı, Türkiye'nin, genel olarak Türkiye Yahudilerinin ve özellikle de mültecilerin sadakat ve yeteneklerine olan inancı sarsmak için, Nazi büyükelçilerinin,

27 Franz von Papen, *Memoirs* (Londra, 1952), s. 521-522.

gazetecilerin, tüccarların ve casusların çabalarını desteklemiştir. Bunlar, Yahudilerin rekabetini bertaraf etmek ve ilk ve son defa olarak Türkiye’den atılmalarını sağlamak için, savaş zamanı gerginliklerinden ve Türkiye’ye yönelen Mihver tehditlerinden yararlanmaya çalışan Hıristiyan milliyetçi gruplarla da ittifak hâlinde olmuşlardır.²⁸

1930’larda Türkiye’de Nazi etkisiyle en şiddetli Yahudi aleyhtarı yayın yapan gazete, İzmir’de C. R. Atılhan tarafından yayınlanan ve gerek Batı Anadolu’da gerekse Trakya’da geniş bir sirkülasyona sahip *Anadolu* gazetesiydi. Mamafih bu gazete, Atatürk’ün yakın arkadaşlarından Fethi Okyar’ın başında bulunduğu bir grup asker tarafından ve çok muhtemelen Atatürk’ün telkini ile 5 Eylül 1930’da kapatıldı. Çünkü kamu düzeni için olduğu kadar Yahudilerin hakları için de bir tehdit teşkil etmeye başlamıştı. Okyar, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Gümüşhane’den milletvekili yapılarak ödüllendirildi.²⁹

Atılhan daha sonra, meşhur Yahudi avcısı ve ırkçı Julius Strescher’in daveti üzerine bir süre Almanya’da kaldı. 1934 Mayıs’ında Türkiye’ye döndü ve Edirne’de *Millî İnkılâp* adı ile yeni bir gazete kurdu. Bu gazete Edirne ve Trakya’nın diğer yerlerinde Yahudi aleyhtarı duyguları kışkırtmaya çalıştı. Bölge bu çeşit kışkırtmalara müsait bir yerdi; çünkü I. Dünya Savaşı’ndan sonraki ahali mübadelesi üzerine burayı terk eden geniş Yunan nüfusu, yıllarca bölgede Yahudi aleyhtarlığını kışkırttagelmişlerdi.³⁰

Yalnız sonuç şu oldu: Türkiye Yahudilerinin Dünya Siyonist Hareketi’nin yardımı ile Cumhuriyet’e karşı yıkıcı faaliyette buldukları söylentilerinin yayılması ve bu arada Rusya’da Yahudilere karşı yürütülen katliama gerekçe olarak Çar Gizli Polisi’nin uydur-

28 Johanne Glasneck, *Methoden der Deutsch-Faschistestechen Propagandatiegheit in der Türkei vor und Während des Zweites Weltkrieges*, (Halle, 1996).

29 *Vakit, Hâkimiyet-i Milliye ve Milliyet*, 6 Eylül 1930.

30 Avner Levi, “The Jews of Turkey on the Eve of the Second World War and During the War” (İbranice), *P’e’amim*, No. 29, s. 35; Trakya’daki olaylar için bkz. Avner Levi, *P’e’amim*, No. 20, s. 111-132.

duğu, meşhur *Protocols of the Elders of Zion* adlı belgenin Almanya’da Türkçeye tercüme ettirilerek geniş bir şekilde dağıtılması üzerine, hükümet, Trakya sınır bölgelerinin “yabancılar” dan temizlenmesi emrini verdi. Mahallî makamların “yabancılar” a verdiği terk etme emirleri, mahallî Yahudilere karşı şiddetli saldırılara yol açtı ve çoğu 24 Haziran 1934’ten itibaren güvenlikleri için İstanbul’a kaçmak zorunda kaldılar. O sırada İran Şahı Rıza Pehlevi Türkiye’yi ziyaret etmekte olduğundan, Yahudilere yapılan bu saldırı haberleri bir süre Türk basınından gizlendi ve ancak 4 Temmuz 1934’te ilk defa basında yer aldı.

Bu sırada İran Şahı ile birlikte Anadolu gezisinde bulunan Başbakan İsmet İnönü, Trakya’da olup bitenleri öğrenir öğrenmez, hemen başkente döndü ve *Millî İnkılâp* gazetesi de dâhil, Nazi nitelikli siyasal grupların çoğunu kapattı. İnönü TBMM’nin özel oturumunda da, 5 Temmuz 1934 günü, Yahudi aleyhtarlığını mahkûm eden ve Türkiye Yahudilerinin haklarını savunan sert bir konuşma yaptı. İnönü şöyle diyordu:

Arkadaşlar, size bugünün fena bir hadisesini arz etmek mecburiyetindeyim. Trakya’da bazı Yahudi vatandaşların, kendi şikâyetlerine göre, mahallî tertipler yüzünden hicrete mecbur olduklarını ve bazılarının da İstanbul’a hicret ettiklerini haber almıştım. Türkiye’de her fert Cumhuriyet kanunlarının emniyet ve muhafazası altındadır. Anti-semitizm Türkiye metai ve zihniyeti değildir. Vakit vakit hariçten bizim memleketimize girer ve derhâl önüne geçilir. Bu feveranın da böyle bir salgın olması muhtemeldir. Böyle cereyanlara katiyyen müsaade etmeyeceğiz (Alkışlar...). Hadiseyi Ankara’ya gelir gelmez haber aldım. Verdiğim kati emirler üzerine bu cereyan tamamiyle durdurulmuştur. İstanbul’a gelen vatandaşlar yerlerine dönmekte serbesttirler. Failler mahkemeye sevk edilmiştir ve edilecektir. Bugün Dahiliye vekilini oraya gönderiyorum. Mütecasirler şiddetle tecziye edilecektir.³¹

31 İstanbul’daki Amerikan Büyükelçiliği’nden Robert A. Skinner tarafından Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 6 Temmuz 1934 günlü telgraf, Millî Arşiv (Washington DC), Dışişleri Bakanlığı Desimal Dosya 867.4016/JEWS/10. Aynı zamanda bkz.

TBMM'deki toplantıdan hemen sonra Başbakan İnönü, Türk basınına dağıtılmak üzere Anadolu Ajansı'na şu kararlı demeci vermiştir:

Trakya'nın çeşitli yerlerinden bir kısım Yahudilerin İstanbul'a geldiklerini işittim. Başbakanlığa iletilen şikâyetlerden anlaşılmaktadır ki, bunlar mahallen yapılan bir dizi saldırılar dolayısıyla evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Olayın mahiyetinin aydınlatılması için emir verdim. Fakat hatırlatmak isterim ki, Cumhuriyet kanunlarına karşı girişilen her teşebbüs, yine kanunlar karşısında başarısızlığa uğrayacaktır. Bu sözlerim, yapılan şikâyetlere bir cevaptır. Yahudilere bilhassa tavsiyem, haklarını sağlamak için adalete başvurmaları ve saldırganları takip etmeleridir.³²

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, olayları mahallinde incelemek üzere, Jandarma Genel Komutanı ile birlikte Trakya'ya gitmiş ve bir hafta sonra dönerek, Atatürk'ün bizzat başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu'na ayrıntılı bir rapor sunmuştur. 12 Temmuz tarihli rapor şunları belirtmekteydi:

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey Trakya'da teftişten avdet ederek raporunu Heyet-i Vekile'ye vermiştir. Anlaşıldığına göre, Trakya'da Yahudi aleyhtarlığı Büyük Harp'te başlayarak, Mütareke ve İstiklal Mücadelesi zamanlarında da devam etmiş ve Cumhuriyet zamanında bir müddet yatıştıktan sonra, son seneler zarfında, dünyanın muhtelif yerlerinden anti-semitizm yeni formüllerle ve daha şiddetli olarak memleketimize girmiştir.

Son zamanlarda bazı risalelerin Yahudi düşmanlığı üzerinde bilhassa durarak yaptıkları neşriyat, Türk ve Yahudilerin birbirlerine karşı nazarlarını ve hislerini ehemmiyetli surette teşviş etmiştir

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, Cilt 23, s. 456 (İnönü'nün konuşmasını, yazarın eserinden tercüme etmek yerine, doğrudan doğruya, Zabıt Ceridesi, s. 56'dan aynen aldık-Ç.N.).

32 *Ulus*, 13 Temmuz 1934 (Yazar, kaynak olarak *Ulus* gazetesini göstermekteyse de, o tarihte *Ulus* gazetesi *Hakimiyet-i Milliye* adı ile yayınlanmaktaydı. Ayrıca Başbakan İsmet İnönü'nün Anadolu Ajansı'na vermiş olduğu bu demeci, *Hakimiyet-i Milliye*'nin 13, 14 ve 15 Temmuz 1934 günlük nüshalarında bulamadık-Ç.N.).

(bulandırmıştır). Türkler ile Yahudilerin birbirlerini nasıl gördüklerine dair Dahiliye Vekili Bey'e her iki tarafın söylediklerini hikâye etmeyi, vatandaşlar arasındaki geçimsizliği behemahal tedavi etme vazifesinde ve kararında olan hükümet, muvafık bulmamaktadır.

Bu karşılıklı şikâyetlerde, beynelmilel semitizm ve anti-semitizm edebiyatının bütün siyasi, iktisadi ve millî anası görülmekte olduktan başka, Türkiye'ye ait bir hususiyet olarak, Yahudilerin yabancı dil ve narsta kalmakta ısrar ettikleri ve içlerinde de militarize muntikalarda memleketin emniyeti için zararlı ve casus adamlar bulunduğu hakkındaki zanlar mevcuttur.

Diğer taraftan Yahudi münevverleri, millî hars meselesinin imparatorluğa ait hatalar olduğunu haklı olarak söyledikten sonra, Türk kültürü ile kaynaşmak için gösterdikleri arzunun hakiki ve ciddi ve memleketin emniyeti için sadakat ve vatandaşlık vazifesine riayet hisleri aleyhindeki şayiaların haksız ve isabetsiz olduğunu samimiyetle bildirmektedirler. Haziran ortasından itibaren, halk arasında bir de hükümetin Yahudileri Trakya'dan kaldırmak istediği ve fakat bu hareketin açıktan açığa değil, hususi tertipler ve tazyiklerle yapılmasını terviç (kabul ettirmek) eylediği işaa edilmiştir. Bu şerait altında Haziran 14'ten itibaren Çanakkale'de ve 30 Haziran'dan itibaren de Trakya'nın muhtelif yerlerinde, hesaplarını ve muamelelerini keserek, İstanbul'a nakletme hareketinin başlamış olduğu anlaşılıyor. Hükümet merkezi, 3-4 Temmuz'da, vatandaşlar arasında dedikodu mevzuunu aşan filyat ve teşebbüsleri fark ederek, kati emirlerle müdahale ve vaziyeti durdurmağa teşebbüs etmiştir. İlk gelen haberler ve şikâyetlerden, 100 kadar Yahudi'nin, mahallî tazyikler yüzünden İstanbul'a hareket ettikleri öğrenilmiştir.

Gerek bu ilk haberler ve gerekse Temmuz'un 3. ve 4. günleri birdenbire genişleyen cereyanlar üzerine, 4 Temmuz'da hükümetin aldığı tedbirlerle hadiseler kati olarak durdurulmuştur.

Şimdiye kadar olan vukuat şu suretle hülasa edilebilir:

- A. *Trakya ve Çanakkale’de mevcut olan yerli ve yabancı 13 bin kadar Yahudi’den, cem’an 3 bin kadar nüfusun İstanbul’a hareket ettiği tahmin olunuyor.*
- B. *Kazalarda ve Edirne’de boykot teşebbüsleri olmuş ve mektep çocukları karıştırılmak istenmiştir.*
- C. *Kırklareli’nde 3-4 Temmuz gecesi çapulcu anasır harekete geçerek, Yahudi evlerine tecavüzle hırsızlığa ve soygunculuğa koyulmuşlardır; soygunculuk çarşıya ve dükkânlara sirayet etmeden bastırılmış ve bu esnada 65 ev soygunculuğa uğramıştır.*
- D. *Bütün hadisat esnasında, bir jandarma eri şehit olmuş ve bir Yahudi’nin yaralanmasından başka nüfusça zaiyat veya yaralanma vukuatı olmamıştır.*

Yukarıdaki vukuat üzerine hükümetçe alınan tedbirlerin bugünkü vaziyeti de şudur:

- i) *Her yerde memurlar, her türlü propaganda tesirinden zihinleri kurtararak, vaziyete ciddiyetle hâkim kılınmışlar ve hadisat esnasında, faaliyetleri kifayetsiz ve hâlütavırları müsamahakâr görülenler, idari ve adli muamelelere maruz tutulmuşlardır.*
- ii) *Kırklareli hadisesi şiddetle takip olunmuş ve devam ettiği görülmüştür. 3-4 Temmuz’da Yahudi evlerinden alınan ve çalınan eşyanın, şimdiye kadar % 75’inden fazlası idari ve adli tedbirlerle meydana çıkarılmış ve sahiplerine iade edilmiştir. Müdde-i Umumi, müşevvikleri ve mütecavizleri, cürümlerine göre tevkif ederek, adli takibata başlamıştır. Hadiseden heyecana düşüp korkularından çekilen Yahudi vatandaşlar avdet etmekte bulunmuştur.*
- iii) *Diğer taraflarda, hesabını keserek veya korku ile çekilmiş olanların, avdetleri için hiçbir mani olmadığı herkese anlatılmış ve anlatılmakta bulunulmuştur. Kırklareli soygunculuğu hariçinde, her türlü alım-satım ve alacak-verecek muamelelerini hükümet münhasıran adliyeye taallük eden sahada görmektedir. Hadisatın bugünkü vaziyeti, yukarıda söylendikten sonra, hü-*

kümet âtide takip edeceği hattihareketi, hiçbir tereddüde mahal vermeyecek surette, tekrar ve tasrih etmek vazifesindedir:

- 1) *Hükümet her ne sebep ve şekil altında olursa olsun, hicret tazyiklerine ve boykot hareketlerine mani olacaktır.*
- 2) *Adliyenin el koyduğu bütün suçlar süratle intaç edilecektir.*
- 3) *Yerlerinden çekilmiş olan Yahudilerden, isteyenlerin avdetlerine mani olunmasına mahal verilmeyecektir.*
- 4) *Hükümet için en mühim mesele, vatandaşlar arasında iyi geçinme ve emniyet içinde yaşama havasının iadesidir. Dâhilî, haricî sebeplerle ve propagandalara maruz olan bu keyfiyette hükümet muvaffak olacağına ve müşkülâtı iktiham edeceğine kanidir. Türklerin ekseriyetle Yahudi vatandaşlara gizli ve aşikâr yardım etmek ve müfrit zehirli propagandalara karşı Yahudileri korumak için sarf ettikleri gayreti ve tecaviüz teşebbüslerine karşı hissettikleri nefret ve istikrahi, vaziyetin süratle ıslahı için esaslı addetmektedir.*
- 5) *Türkiye’de Yahudi vatandaşlar aleyhine tahriklere ve düşmanlık telkinlerine hükümet müsaade etmeyecektir. Hükümet matbuattan, vatandaşlar arasına nifak koyacak salınlara karşı müteyakkız ve basiretkâr olmalarını intizar eder.*
- 6) *Memurlar, hükümetin hattihareketini tahakkuk ettirmek için bütün kuvvetlerini sarf edeceklerdir.*

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliği, vazifesini iyi yapmamış olan idare heyetlerini tahkik etmektedir. Fırka bakımından vazifelerini suiistimal etmiş olanlar hakkında, Fırkaca icap eden muamele yapılacaktır. Fırka teşkilatı, hükümetin nokta-i nazarı ile tam bir mutabakat hâlinde, memurlara kendi sahalarında her suretle yardım edeceklerdir. Hükümet, hadiseleri ve tedbirleri olduğu gibi naklederken, vatandaşlar için endişeyi mucip bir vaziyet ve mesele kalmamış olduğunu beyan eder.³³

33 Amerikan Büyükelçiliği’nden (İstanbul) Robert Skinner’ın Dışişleri Bakanlığı’na 328 sayılı ve 16 Temmuz 1934 günlü telgrafı, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Desimal Dosya 867.4016b.JEWS/11 (Yazarın burada bazı hatalar yaptığını görüyoruz. Yazar yukarda, Başbakanlık Bildirisi olarak tam metin hâlinde verdığımız hususları, 12